Gasparijevo narodorisje za slovensko narodopisje

Beseda narodorisje ni le posrečena skovanka, katere avtorica je nekdanja sodelavka in direktorica Slovenskega etnografskega muzeja, magistrica Inja Jugovec Smerdel. Beseda namreč ne označuje le načina t. i. etnografskega raziskovanja v zgodovini slovenske etnološke vede od druge polovice 19. stoletja, ampak opredeljuje eno njenih metod in tehnik. Enkrat bolj, drugič manj je bil ta način dokumentiranja ljudskega življenja povezan tudi z razmerjem med vedo in družbo. Po razmeroma številnih obravnavah predvsem likovne ustvarjalnosti slovenskega slikarja Maksima Gasparija razstava, ki je na ogled v SEM, izpostavlja še njegovo narodorisarsko prizadevanje, ki je imelo in še vedno ima ustrezen odmev in sprejemljivost tudi v sodobni družbi. To Gasparijevo dvajsetletno risarsko in restavratorsko delo v Slovenskem etnografskem muzeju je zdaj prvič plod celovite analize z razstavo, kar je delo dr. Bojane Rogelj Škafar. Dovolite, da na tem mestu čestitam njej in vsem, ki so prispevali k uresničitvi tega pomembnega razstavnega projekta.

Paleta Gasparijeve ustvarjalnosti, torej ne le v času njegovega delovanja v muzeju, se tako pokaže v popolnoma novi luči. Muzejsko obdobje je ob nekaterih drugih vplivih namreč močno usmerilo tematiko Gasparijevih del, s katerimi je ustvarjal rekonstruirano, tipizirano, stereotipno in časovno nedoločljivo podobo naroda. v etnološki vedi je bila strokovna ocena Gasparijevega dela opredeljena kot tipizirana ljudskost že leta 1968, kar pa je pred tem potrdil tudi Gaspari v samoopredelitvi, da lahko največje vrednote svojega slikarstva doseže s tipizacijo našega narodnega življenja. Ta opredelitev ne preseneča in je sestavina razvoja etnološke vede, iz katere spoznanj je množična ljudska ustvarjalnost pogosto ustvarjala tipična poročna obredja, stanovanjske hiše, nacionalne pripadnostne kostume, regionalni oblačilni videz, glasbene stvaritve, ornamentiko, junake in junakinje pripovedk ter pesmi in druga.

Gasparijevo narodorisje ima začetke že v času njegovega kratkotrajnega bivanja na Dunaju in v Münchnu ter delovanja v društvu Vesna. Slednje je delovalo s sloganom »Iz naroda – za narod«. Njegova zgodnja dela so bila pogosto aktualno vpeta v sočasnost druge polovice 19. in prehoda v 20. stoletje. Narodno tematiko je zelo dobro, tudi družbeno angažirano, povezoval z dunajsko secesijo in njenimi likovnimi okviri, ki so imeli ustrezen vpliv na družbeno dogajanje in likovni okus. K temu je treba prišteti še

vplive drugih narodorisarjev, zlasti pri Rusih, Čehih, Slovakih in Poljakih (npr. Mikuláš Aleš, Jože Úprka pri Čehih), ki so po Herderjevih pozivih prebujali Slovane iz dolgega lenega spanca tudi z likovnimi deli. Podobne narodorisarske težnje so bile tudi pri drugih evropskih narodih. Tako so npr. pri Nemcih delovali Hans Thoma, Ignatius Taschner in Matthaus Schiestl, pri Francozih Lucien Simon, med Španci Ignacio Zuloaga in drugi.

Za razliko od kratkih a kakovostnih monakovskega in dunajskega obdobja, ko so nastajala aktualna dela z narodno tematiko, je zaposlitev v Etnografskem muzeju v Ljubljani prinesla precejšnjo motivno spremembo. Gaspari se je začel soočati z opredmetenimi pojavi kulturne dediščine, nekaj tudi z njenim nesnovnim delom, z vsem kar je muzej zbiral in ohranjal. Seveda to niso bili le t. i. muzejski predmeti ampak tudi slikovni viri, med njimi npr. fotografije, risbe, razna pisna pričevanja, ki so prikazovali vsakdanje in praznično življenje kmečkega življa. Vendar so bili to pojavi, ki so bili v tistem času pogosto le še del različnih zgodovinskih spominov, po Niku Kuretu nezgodovinsko imenovani starosvetni. Del stroke si je prizadeval celo za njihovo oživljanje, kar pa ni bilo najbolj primerno. Življenje se je namreč vedno spreminjalo. Začetki gospodarskega razvoja v takratni meščanski družbi so močno pospeševali spremembe vsakdanjega življenja, podobno kot se to danes dogaja v še večjem obsegu z globalizacijo. Gaspari je v muzeju spoznaval in restavriral zbirke predmetov in z njimi začel ustvarjati slikovne, likovne zgodbe. Tako so mu bile npr. Goldensteinove akvarelirane grafike z motivi lokalnega ali regionalnega oblačilnega videza prebivalcev dela Slovenije izhodišča ne le za slikarska dela ampak tudi za njihovo reproduciranje na razglednicah. V času teh Gasparijevih spoznanj in ustvarjanja takega načina oblačenja skoraj ni bilo več ali se je že močno spremenilo. Gaspari je z uporabo starejših virov tem oblačilnim videzom dal podobo preoblek ali uniform, ki so postopoma dobivale značilnosti narodnega pripadnostnega kostuma. Pri tem je upodobil le del slovenskega prebivalstva. Usmeril se je v prikazovanje vsakdanjikov in praznikov kmečkega prebivalstva, ki je bilo večinska družbena skupina. Nastajala so dela, ki predstavljajo časovno ohlapnejše šege in navade, gospodarske dejavnosti, s poudarkom na čebelarstvu, spolne in starostne odnose ter druga področja načina življenja, vse pa postavljena v značilno tipizirano pokrajinsko kuliso ali prostore kmečkih domov.

Obdobje Gasparijevega narodorisja na prehodu iz 19. v 20. stoletje, vse do obdobja po koncu druge svetovne vojne, je bilo njegovi motivni usmeritvi več kot naklonjeno. Del slovenskega meščanstva je namreč tudi po tujih zgledih poskušal izražati svojo narodno zavest z gradnjo značilnih hiš, njihovo notranjo opremo, ornamentiko, narodnimi pripadnostnimi kostumi ali narodno nošo, skratka z vsem, kar je bilo lahko predmet oblikovanja v nastajajočem narodnem slogu. Ta slog je izhajal iz preteklih oblik in pojavov v kmečkem življenju, ki ga ni bilo več, ali je bil v izginjanju. Prav zato je bila Gasparijeva narodorisarska motivika zelo pozitivno sprejeta in je postajala pomembna sestavina množičnega okusa.

Poleg navedenih motivnih skupin moramo omeniti tudi šege in navade, kjer izstopata velikonočna in božična tematika. Morda tudi ni presenetljivo, da je v petdesetih letih 20. stoletja Gasparijevo ustvarjanje v motivnem smislu močno vplivalo na vizualno podobo novega pojava množične kulture, ki ga predstavlja narodnozabavna glasba. Gasparijeva dela, v originalih ali kot reprodukcije, so postajala močno zastopana v življenju naših izseljencev ter njihovih potomcev, saj so jih idealistično spominjala na ljudi in deželo, kjer so se rodili ali imeli svoje korenine. Gaspari je nekoliko posegal tudi na področje slovenskega bajeslovja ali mitologije in poskušal upodabljati nekatera bajna bitja. To je področje nesnovne kulturne dediščine, za katero še do danes nimamo določenih njihovih enotnih vizualnih predstav ampak le nekatere poskuse. Starejši del stroke je v Gasparijevem slikarstvu videl predvsem narodorisni vir, čeprav je pogosto prevladovalo mnenje, da lahko govorimo le o idealiziranem svetu s prirejeno folkloro, kot je menil npr. Niko Kuret v svojem znamenitem delu *Praznično leto Slovencev*, v katerega je vključil izključno Gasparijeve upodobitve nekaterih praznikov ter šeg in navad.

Po koncu 2. svetovne vojne je nova oblast poskušala postopoma uvajati nove praznike. Božič in velika noč sta bila na javni ravni postopoma ukinjena in se je njuno praznovanje usmerilo v intimo družinskih okolij. Za svečano podobo praznikov in izražanje voščil so ljudem ostajale le Gasparijeve razglednice, ki pa so jih, kljub občasnim prepovedim, kar na veliko tiskali. Razglednicam so sledili tudi stenski koledarji z Gasparijevimi motivi in aplikacije na nekatere množične izdelke ter reklamne plakate. Oblast je začela kot nasprotje božiču najprej uvajati praznik novoletne jelke, potem pa je v petdesetih letih nastal še dedek Mraz. Določila je njegovo dejavnost, naloge, pojavnosti in oblačilni videz,

vse to pa je Gaspari vključil v podobo novega decembrskega dobrega moža. Vendar se je z leti tudi ta njegova podoba močno spremenila in ni bila več enotno predpisan kostum, ampak so nastajali razni približki in ljudske interpretacije.

Vrsto motivov je Gaspari naslikal v več različicah. Morda je najbolj značilem primer tipizirana kmečka svatba oz. svatovanje z vsemi akterji in hierarhijo ženitovanjskih oseb za svatovskim omizjem. Različico predstavlja popularna medvedova svatba, kjer so ženitovanjske osebe duhovito zamenjale živali.

Gaspari je z vidika naše vede ustvarjal tipizirane podobe nekdanjega življenja. Med številnimi njegovimi deli iz kmečke kulture izstopa sočasna upodobitev značilne mestne, tričlanske družine ob božičnem drevescu in darilih. Ob otroku in materi stoji oče, ki kadi cigareto. Tudi ta motiv je bil reproduciran na razglenici, tako kot še številni drugi. Pri tem naj omenimo, da je Gaspari določene motive naslikal izrazito za razglednice, številne razglednice pa so bile le reprodukcije njegovih slikarskih del. Posebnost in izjemno kakovost predstavljajo njegove unikatne avtorske razglednice, ki jih je pošiljal svojim prijateljem in znancem.

Dejali smo, da je Gasparijeva zaposlitev v Slovenskem etnografskem muzeju neposredno vplivala na motiviko njegovih del. Ta so desetletja oblikovala del množične kulture, likovnega obzorja in likovnega okusa. Postajala so eden temeljev naše konstruirane istovetnosti ali identitete. Kot taka so našla mesto tudi v šolskih učbenikih skoraj do današnjih dni, kar je posledica stopnje razgledanosti in razumevanja kulturne dediščine avtorjev in avtoric teh učbenikov. v njegovih delih nastopajo seveda tudi otroci z njihovimi igrami in vlogami v šegah ter navadah. Tudi na tem tematskem področju je vrsta motivov, ki dokazujejo, kako se je slikar prilagajal spremembam družbenih razmer. Na enem takih motivov dedek Mraz deli otrokom puške, na cekarju z darili pa ima peterokrako zvezdo, ki je zamenjala Kristusov ali Marijin monogram.

Pri današnjem vrednotenju motivnega sveta, s katerim je Gaspari poskušal ustvarjati tipizirano podobo naroda, lahko hitro zabredemo na področje nacionalizma, kar je pogosto prisotno v sodobni slovenski družbi ter njeni nemogoči razdeljenosti. Seveda do takih oznak podobe naroda prihaja zato, ker temu področju ne posvečamo dovolj strokovne resnosti in znanja ter se zadovoljimo z nostalgiranjem in romantiziranjem. Priljubljenost Gasparijevih del ne preseneča, saj nagovarjajo različne družbene skupine in posameznike s široko narodorisno motivno paleto, v razponu od zagledancev

v idealizirane, stereotipne prikaze nekdanjega kmečkega življenja, do tistih, ki v vsakokratnih sodobnostih in kulturni dediščini vidijo predvsem možna izhodišča za ustvarjalna in inovativna iskanja. Zato je razstava v Slovenskem etnografskem muzeju veliko več kot le galerijski prikaz Gasparijevih del, saj odpira in pojasnjuje številna, vedno aktualna vprašanja o razmerjih med posameznikom in družbo ter njihovo spreminjanje glede na prostore, čase in družbene skupine.

dr. Janez Bogataj

24. oktobra 2024